

духоўнай культурай беларусаў, своеасабліваасцю іх нацыянальнага характару, выражаецца ў прызнанні імі права на існаванне іншага. Іншага ў самым шырокім сэнсе: чалавека, народа, жывых істот флоры і фаўны і г. д. І нават не проста прызнання права, а належнае ім пачуццё дачынення іншага да ўласнага жыцця. Таму свет аказваецца напоўненым усялякімі істотамі, рэальнымі і міфічнымі, якіх мы ўспрымаем як «суседзяў», так або інакш суіснуюць, прымірыцца з імі, не маюць на мэце іх выгнанне або знішчэнне» [2, с. 169—170].

Выкарыстанне гумару ў час правядзення пазакласных мерапрыемстваў садзейнічае фарміраванню назіральнасці, умення супастаўляць з’явы навакольнай прыроды і чалавечыя ўзаемаадносіны, свярджае традыцыйныя жыццёвыя прырытэты: працавітасць, сумленнасць, сціпласць, узаемадапамогу, бо многім жартам і анекдотам уласцівы першапачатковы не сатырычны, а менавіта маральна-выхаваўчы змест. Грубасці, чэрствасці і няыхаванасці ў гумарыстычных тэкстах супрацьпастаўляюцца жыццёвая мудрасць, педагогічны такт і добразычлівасць, што з’яўляецца невычэрпным патэнцыялам для рэалізацыі выхаваўчых задач пры арганізацыі пазакласнай працы.

Смехавой культуры кожнага народа ўласцівы свой нацыянальны каларыт. Як адзначае Ю. Бораў, «камедыйнае ўспрыманне абумоўлена складам характару, культурнымі традыцыямі, а таксама эстэтычнымі ідэаламі, на якіх заўсёды ляжыць пячатка асаблівасцей жыццёвага і мастацкага вопыту нацыі» [1, с. 63].

Практыка пацвярджае, што на пазакласных занятках універсальным сродкам выхавання і захавання нацыянальных адметнасцей было і застаецца роднае слова. Здольнасць вучняў жартаваць і разумець гумар сведчыць аб здаровым маральным стрыжні, самакрытычнасці, высокім выхаваўчым патэнцыяле.

Спіс крыніц

1. Бораў, Ю. Камічнае / Ю. Бораў. – М., 1970. – 145 с.
2. Гаранін, Л. Нацыянальная ідэя ў беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя / Л. Гаранін. – Мінск, 1996.

А. А. Дзянішчык

Навуковы кіраўнік — А. В. Солахаў
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

ФАНЕТЫКА-АРФАГРАФІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ Ў СІСТЭМЕ ВАКАЛІЗМУ «ЛЯМЕНТУ У СВЕТА УБОГИХЪ» 1620 г.

Вывучэнне працэсу станаўлення і развіцця старабеларускай мовы, а таксама фарміраванне яго фанетычнай сістэмы нельга ўявіць без усебаковага аналізу фанетыка-арфаграфічных асаблівасцей помнікаў літаратуры таго часу. Адным з такіх помнікаў з’яўляецца «Ляменьт» Лявонція Карповіча XVII ст., у якім аўтар у той або іншай меры адлюстравваў асаблівасці тагачаснай беларускай мовы.

Разгледзім фанетыка-арфаграфічныя асаблівасці твора ў сістэме вакалізму.

Яркай фанетыка-арфаграфічнай рысай помніка з’яўляецца адлюстраванне ў ім поўнагалоса – утварэння на месцы агульнаславянскіх *tort, tolt, tert, telt* гукаспалучэнняў *torot, tolol, teret, telet (telot)*, якое ўзнікла ў выніку закону адкрытага складу, калі рэдукавання *ь, ь* пасля *р, л* развіліся ў галосныя поўнага ўтварэння: *боронить* [4, л. 3], *волось* [4, л. 9], *ворогь* [4, л. 3], *головнымь* [4, л. 12], *головы* [4, л. 10 б], *голодь* [4, л. 7б], *голодомь* [4, л. 8], *голоду* [4, л. 7], *голось* [4, л. 8], *голосовь* [4, л. 4б], *дереву* [4, л. 9б], *дорога* [4, лл. 6, 6б, 11, 12, 14], *дороги* [4, лл. 11, 6], *дорогу* [4, лл. 3, 13, 13б, 14], *дорожший* [4, л. 8б], *здоров’е* [4, лл. 3, 11б, 12], *здоровомь* [4, л. 2б], *здоровы* [4, л. 11], *золотой* [4, л. 4], *короткий* [4, л. 10б], *молодыи* [4, л. 11б], *молодыхь* [4, л. 3], *не переставаеть* [4, л. 12б], *непостережен’е* [4, л. 13], *оборонца* [4, л. 8], *огороду* [4, л. 7], *передь часомь* [4, л. 4б], *перервала* [4, л. 3], *переробяць* [4, л. 11б], *перестан’те* [4, л. 9], *порогь* [4, л. 12], *солодка* [4, л. 6], *сторожь* [4, л. 13], *сторонь* [4, л. 9, 10б], *человека* [4, л. 3б]. Такія формы адлюстроўваюць беларускае народнае маўленне пачатку XVII ст. Разам з тым, у аналізаваным тэксце шырока адлюстраваліся няпоўнагалосныя формы *trot, tlot, tret, tlet*, якія з’яўляюцца паказчыкам уплыву польскай мовы: *влочнями* [4, л. 10], *безь престанку* [4, л. 10б], *змроку* [4, л. 13], *кроль* [4, л. 3б], *кроля* [4, л. 13], *кролеви* [4, л. 6б], *кролю* [4, л. 5], *кролемь* [4, л. 8б], *кролевскомь* [4, л. 10], *млоденци* [4, л. 11б], *предь часомь* [4, л. 5], *преложоньмь* [4, л. 13], *престан’те* [4, л. 10б], *про(ж)ность* [4, л. 12б], *чловека* [4, лл. 2, 11], *чловеку* [4, л. 2б], *чловечий* [4, л. 6б], *члонковь* [4, л. 5б]. У некаторых выпадках ужываюцца тыпова царкоўнаславянскія няпоўнагалосныя формы: *врага* [4, л. 9б], *презрен’е* [4, л. 10б].

У пачатковым агульнаславянскім гукаспалучэнні **ort* з прычыны дзеяння закону адкрытага складу ва ўсіх славянскіх мовах адбылася метатэза. Але ў адных выпадках яна не паўплывала на характар артыкуляцыі галоснага *o*, а ў іншых выклікала пераход *o* ў *a*. У мове ўсходніх і заходніх славян гэта гукаспалучэнне стварыла два адпаведнікі – адзін *rot*, другі – *rat*, а ў паўднёvasлавянскіх мовах паслядоўна змянілася ў *rat*. У помніку шырока адлюстроўваецца ўсходнеславянскі рэфлекс *rot*: *розлука* [4, л. 2], *розлуки* [4, л. 3б], *розмысле* [4, л. 2б], *розстане* [4, л. 3б], *робить* [4, л. 12], *роботою* [4, л. 12б], *роботах* [4, л. 6б], *розумомь* [4, л. 5б], *розумномь* [4, л. 13], *розумных* [4, л. 9], *роскошоваць* [4, л. 10].

Аканне – супадзенне галосных *a, o, э* у ненаціскным становішчы пасля цвёрдых *ў* адным гуку *a*, – якое з’яўляецца адметнай асаблівасцю фанетычнай сістэмы сучаснай беларускай мовы, у старабеларускай пісьменнасці амаль не адлюстроўвалася [3, с. 134], хоць у жывым народным маўленні таго часу, несумненна, было з’явай распаўсюджанай. У «Ляманце» адзначаецца пераход *о ў а ў* словах *вспомагали* [4, л. 116], *жадають* [4, л. 56], *зламаныхъ* [4, л. 10], *змагаешъ* [4, л. 6], *поламали* [4, л. 96], *сваволя* [4, л. 9], *сваволю* [4, л. 116], *цаловаль* [4, л. 4]. Аднак Я. Ф. Карскі ў некаторых выпадках пераход *о ў а* лічыў марфалагічнай з’явай [3, с. 136].

Рэдка ў старабеларускіх пісьмовых помніках адлюстроўвалася яканне – супадзенне галосных *a, o, э* у першым складзе перад націскам пасля мяккіх зычных у адным гуку *a*. У творы фіксуецца адзінкавыя выпадкі пераходу *э ў а*: *не сядаетъ* [4, л. 56], *ядали* [4, л. 6]. Адзінкавымі з’яўляюцца і гіпернармалізмы – напісанні з *e* замест *я*, якія, на думку вучоных, сведчаць аб ускосным адлюстраванні якання [1, с. 81; 2, с. 118–119]: *не гледить* [4, л. 116], *помнечи* [4, л. 116], *светымъ* [4, л. 4].

У помніку шырока адлюстроўваецца пераход *e ў о* пасля шыпячых і *ц* перад цвёрдымі зычнымі і на канцы слоў як у націскным, так і ненаціскным становішчы: *будучому* [4, л. 66], *вечоръ* [4, л. 66], *загуцонымъ* [4, л. 12], *з вечора* (лл. 3, 4), *ловцовъ* [4, л. 5], *назначоного* [4, л. 36], *не дошо(д)ши* [4, л. 86], *ничого* (лл. 9, 126), *о н(а)шомъ* [4, л. 76], *плачовъ* [4, л. 9], *по отцовску* [4, л. 96], *посажонъ* [4, л. 46], *преложонымъ* [4, л. 13], *пташокъ* [4, л. 5], *родичовъ* [4, л. 4], *родичо(м)* [4, л. 12], *роскошоватъ* [4, л. 10], *страшонъ* [4, л. 126], *узычонымъ* [4, л. 12], *хотячому* [4, л. 4], *чого* [4, л. 46], *чому жъ* (лл. 3, 4), *чомусъ* (лл. 3, 4), *щодримъ* [4, л. 126]. Пераход *a ў o* пасля шыпячых і *ц* адзначаецца таксама і ў становішчы, дзе не было для гэтага фанетычных умоў, г. зн. перад наступнымі мяккімі гукамі – у канчатках прыметнікаў жаночага роду ўскосных склонаў адзіночнага ліку па аналогіі з формамі прыметнікаў з асновай на цвёрды зычны: *б(о)жое* [4, л. 12], *найвышшой* [4, л. 8]. Аднак пераход *e ў o* праводзіцца непазасядаючы, паралельна ў аналагічных выпадках выкарыстоўваюцца напісанні з *e*: *з вечера* [4, л. 26], *плачемъ* [4, л. 26], *речей* [4, л. 26], *творецъ* [4, л. 66], *шевцемъ* [4, л. 86], *з отцемъ* [4, л. 2] і інш.

У гэтым помніку ўжываюцца таксама напісанні з пачатковым *o* замест *e* пры паралельных формах з *e*, на што аказалі ўплыў польская і царкоўнаславянская мовы: *одной* [4, л. 2], *одно* [4, л. 26], *одни* [4, л. 6], *однымъ* [4, л. 12]; *еднакъ* (лл. 26, 56, 136, 14); *единого* [4, л. 2].

У «Ляманце» сустракаюцца выпадкі выпадзення *и ў* складзе прыстаўкі (прыназоўніка) *из-:* *збавенъе* [4, л. 14], *збавеня* [4, л. 16], *збытки* [4, л. 9], *з’ весе(л)я* [4, л. 2], *з’ души* [4, л. 13], *з’ нуци* [4, л. 26], *з’ скрини* [4, л. 8], *з’ утехи* [4, л. 2], *мети* [4, л. 16], *не мевает’* [4, л. 16]. Разам з тым, ужываюцца паралельныя формы з *и*: *избавиль* [4, л. 12].

Сярод іншых фанетыка-арфаграфічных асаблівасцей у сістэме вакалізма адзначаюцца наступныя:

1) адлюстраванне ў ненаціскным становішчы змяненняў у спалучэнні плаўнага зычнага з рэдукаваным (*tr*т*): *брви* [4, л. 10], *внутрьности* [4, л. 26], *крававьи* [4, л. 46], *нетрвалы(и)* [4, л. 14], *опатрность* [4, л. 11], *трвалыхъ* [4, л. 36], *травати* [4, л. 46], *тровогу* [4, л. 26], *тровоги* [4, л. 66, 96], *тровоє* [4, л. 66];

2) ужыванне *a* на месцы ўсходнеславянскага націскага *o*: *мавятъ* [4, л. 26], *провадилъ* [4, л. 6];

3) напісанне слоў з *e* замест усходнеславянскіх форм з *o*: *ведлугъ* [4, л. 2], *не тескливе* [4, л. 46];

4) змяненне ўсходнеславянскага спалучэння *ол в ло*: *за слонцемъ* [4, л. 116].

На фоне іншых фанетыка-арфаграфічных рыс іх можна прызнаць фанетычнымі паланізмамі.

Такім чынам, сістэма вакалізму разгледжанага помніка характарызуецца рознаварыянтнасцю. Гэта тлумачыцца уздзеяннем на яго мову трох моўных стыхій: народна-дыялектнай, польскай і царкоўнаславянскай.

Спіс крыніц

1 *Анічэнка, У. В.* Беларуская-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі / У. В. Анічэнка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969.

2 *Булыка, А. М.* Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970.

3 *Карскі, Е. Ф.* Беларусы. Язык белорусского народа / Е. Ф. Карскі. – М., 1955. – Вып. 1: Исторический очерк звуков белорусского языка.

4 *Ляментъ у света убогихъ*: на жалосное преставленіе святоблывого, а в’ обои добродетели богатого мужа в’ б(о)зе велебного г(оспо)д(и)на о(т)ца Леонтія Карповича, архимандрита общія обители при ц(е)ркви сошествія с(вят)о(г)о д(у)ха брат’ства ц(е)рковного вилен’ского пра(вославия) гре(ческого). – Вилня: друкарня братская, 1620.

Т. А. Дубоўская

Навуковы кіраўнік — В. І. Русілка

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава,

г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь

ФІЛАСОФІЯ ЧАЛАВЕЧАГА СУСВЕТУ Ў ВЕРСЭТАХ А. РАЗАНАВА

Сучасная беларуская паэзія прадстаўлена шматлікімі аўтарамі, творчасць якіх вызначаецца глыбінёй паэтычнага мыслення і разнастайнасцю жанравых пошукаў. Адна з найбольш яркіх індывідуальнасцей — А. Разанаў, чья паэзія адметная глабальным маштабам мыслення, высокім інтэлектуалізмам, наватарствам жанравых форм, такіх, як пункціры, квантэмы, вершаказы, зномы.